

ОЦЕНЯВАНЕ НА ПОВЕДЕНИЕТО НА УЧЕНИЦИТЕ В БЪЛГАРСКОТО УЧИЛИЩЕ ПРЕЗ ПЕРИОДА ОТ 1878 ДО 1944 ГОДИНА

Виолета К. Атанасова

EVALUATION OF STUDENTS` BEHAVIOUR IN BULGARIAN SCHOOL DURING PERIOD 1878 – 1944

Violeta K. Atanasova

ABSTRACT: The research presents evaluation of students` behavior in Bulgariain normative documents and educational practices from 1878 till 1944.

KEYWORDS: evaluation, behavior, students, school.

Изследването е финансирано по проект № РД-08-82/03.02.2017 г. от параграф на фонд „Научни изследвания” на ШУ „Епископ Константин Преславски”.

Оценяването е процес на събиране, анализ и интерпретиране на данни за определено явление, насочен към установяване на степента, в която постигнатите резултати съответстват на определени критерии. Резултатът от този процес е поставянето на оценка - количествена или качествена. Оценяването на поведението на учениците води до разкриване на съответствието на постъпките им с предварително зададените норми, т.е. установяване на контрол. Целта на контрола е регулиране на ученическото поведение в желаните от държавата/обществото/учителя граници. Следователно, целта е промяна на поведението, а не на мотивите и ценностите, които го предпоставят. Училището не се насочва към превенция чрез подходяща организация и съдържание на обучението и свободното време съобразно потребностите и интересите на ученика, а разчита на репресивната си мощ, която стоварва върху него при всяко неподчинение. Колкото повече параметри на поведението се наблюдават и оценяват, толкова контролът е по-всеобхватен.

Оценяването на поведението на учениците в българското училище има дълголетна традиция. То е педагогическо нововъведение в педагогическата практика още през периода на Възраждането. Тогава се прилага в някои класни училища – Тревненското, Копривщенското, Габровското. В училището в Трявна Петко Р. Славейков използва билети, в които всекидневно отбелязва оценката на успеха и поведението на всеки ученик. Оценките са “добър”, “среден”, ”зле”, ”по-добре”, ”по-зле”, “най-добре”, ”най-зле”[Даскалов, 1936: 44]. Учителите в Габровското мъжко класно училище изготвят в края на всяко шестмесечие т.нар. отчети за успеха, поведението и отсъствията на всеки ученик. Оценките както на успеха, така и на поведението, отначало са качествени, а впоследствие се заменят с количествени – от 1 до 5 [Каролев, 1926: 124; Доросиев, 1925: 52, 15].

След Освобождението тази практика става норма, отразена в почти всички правилници на Просветното министерство. Оценяването на поведението на учениците се въвежда през 1881 г. с Инструкцията за управлението на държавните учебни заведения в Княжество България [Инструкция ..., 1881]. Според Инструкцията оценките на поведението са примерно, похвално, добро, средно, укорно. Освен тях, отделно се поставят оценки на “прилежанието” (примерно, неуморно, постоянно, непостоянно, слабо, никакво) и на „вънкашността на писмените работи“ (много хубава, хубава, прилична, небрежна, лоша). Само прилежността се оценява в 6-степенна скала, другите са 5-степенни. Всички оценки, включително и на успеха по отделните учебни предмети, се отбелязват в свидетелствата на учениците, които се дават два пъти през учебната година – след първото и след второто полугодие /&&39, 41/. Критерии за оценяване не са посочени, което предпоставя субективизма на оценката.

Разширяването на обхвата на оценяваните явления означава стремеж към разширяване на контрола върху учениците. Оценка на прилежността и външността на писмените работи на ученика не са пряко свързани с поведението му, но са индикатор за неговото отношение към изискванията на учителя и разкриват степента на дисциплинираност. Поради това и те се разглеждат в настоящото изследване.

През 1883 г. в Княжество България е обнародван нов нормативен документ – Дисциплинарен правилник за учениците в държавните гимназии и трикласни училища [Дисциплинарен ..., 1883]. Той запазва същите степени на оценка на поведението/чл.30/, но добавя критериите, по които се осъществява оценяването. Примерно поведение получава ученик, който не е извършил никакво нарушение на училищния ред и правилника; похвално поведение – който има наказания само за „малки погрешки“, а добро, средно и укорно поведение получават ученици с по-тежки наказания, съответно ранжирани в чл.31.

В Източна Румелия оценяване на поведението на учениците също е предвидено още в първите документи. Според приетия през 1881 г. Вътрешен правилник на началните училища [Вътрешний ..., 1881] оценъчната скала за поведението и „прилежанието“ на учениците е еднаква и включва следните степени: лошо, удовлетворително, добро, твърде добро, примерно. От учителите се изисква стриктно водене на училищната документация, която включва дневник за отсъствия и книга с данни за успеха, прилежанието и поведението на учениците /чл.чл.50, 85/. В приетия година по-късно правилник за учениците в областните реални гимназии [Вътрешен правилник на областните ..., 1882] скалата на оценките също е 5-степенна и те се отбелязват с бележки от 1 до 5:

- „0 и 1 значи лошо поведение и никакво прилежание;
- 2 „   неудовлетворително поведение и слабо прилежание;
- 3 „   средно поведение и непостоянно прилежание;
- 4 „   похвално поведение и постоянно прилежание;
- 5 „   примерно поведение и примерно прилежание“ /чл.41/.

След Съединението и в Източна Румелия влизат в сила нормативните документи от Княжеството.

През 1896 г. е приета Инструкция за управлението и уредбата на основните училища [Инструкция..., 1896]. В нея са посочени следните степени на оценка на поведението на учениците: похвално (5), добро (4), средно (3), укорно (2) и лошо (1); на „прилежанието“ им – неуморно (5), постоянно (4), непостоянно (3), слабо (2) и никакво (1); на „външността“ на писмената им работа – много хубава (5), хубава (4), прилична (3), небрежна (2) и лоша (1). Те се вписват в свидетелствата и удостоверенията на учениците заедно с оценките на успеха /&97/. Степените на оценка на поведението остават същия брой, но отпада „примерно“, което в предходния нормативен документ предшества „похвално“, а се добавя „лошо“, следователно намаляват оценките с позитивно звучене, а се увеличават негативните (въпреки, че всички под най-високата по принцип се приемат като нежелателни). От оценките за прилежност отпада „примерно“, а оценките на външността на писмените работи се запазват със същия брой и наименования. Така скалата на всички оценки става петобална.

Окръжно №4176/13.04.1899 г. изяснява същността на оценката на поведението. Подчертава се, че намаляването на поведението не е наказание, т.е. не може да се разглежда като „мярка за поправка на ученика“. „Бележката за поведението – пише в окръжното – означава само това дали ученикът е наказан или не през годината, затова няма силата и характера на наказание. [...] Наложеният на ученика през годината наказателни мерки служат за основа, да се определи поведението на ученика“. Във връзка с това се изисква:

- отделният учител и учителският съвет да не употребяват намаляването на поведението като наказателна мярка;
- поведението на ученика да не се оценява през учебната година, дори и при налагани наказания;

- поведението на ученика да се определя в края на учебната година, с изключение на случаите, когато му се издава удостоверение;
- поведението да се намалява в съответствие с чл.чл.30 и 31 от Дисциплинарния правилник за учениците от държавните гимназии и трикласни училища (съдържанието им е посочено по-горе – б.м., В.А.) [Сборник ..., 1943: 684].

Следващият нормативен документ е Правилник за управлението и уредбата на средните учебни заведения в Княжество България [Правилник ..., 1901]. В Правилника са посочени степените на оценка на поведението на учениците – примерно (6), похвално (5), добро (4), средно (3), укорно (2) и лошо (1); на “прилежанието” – примерно, постоянно, непостоянно и слабо; “вънкашността” на ученическите писмени работи – примерна, много хубава, хубава, прилична, небрежна и лоша. Скалата на оценките на поведението се увеличава от 5- на 6-степенна – добавя се оценката “примерно”, отпаднала от предишния документ, но остава и оценката “лошо”. В оценките на “прилежанието” понятието “примерно” заменя “неуморно”, отпада оценката “никакво” и скалата става 4-степенна. Към оценките на външността на писмените работи се добавя “примерна” и скалата става 6-степенна. Оценките на успеха и поведението се определят от класния съвет (в него участват класният наставник и всички учители, които преподават в класа) на всеки два месеца. В края на учебната година съветът дава окончателна оценка на успеха, поведението и прилежността на всеки ученик и външността на писмените му работи /&&81, 84/.

През 1904 г. влиза в сила Правилник за гимназиите и педагогическите училища в Княжество България [Правилник ..., 1904]. Степените на оценка на поведението, прилежността на учениците и външността на писмените им работи се намаляват от шест на три: на поведението – примерно, добро и укорно; на “прилежанието” – примерно, постоянно и слабо, на “вънкашността” на писмените работи – примерна, хубава и небрежна. Оценките на успеха и поведението се определят в края на всеки срок от преподавателите на класа, а в края на учебната година класният съвет дава окончателна оценка както на успеха и поведението, така и на прилежността на учениците и външността на писмените им работи /&&77, 78/.

През 1914 г. са обнародвани нови три документа за трите степени на образование. Правилникът за народните първоначални училища от 1914 г. [Правилник за народните първоначални ..., 1914] връща петстепенната скала за оценка на поведението - примерно (6), похвално (5), добро (4), средно (3) и укорно (2). Оценките на поведението и успеха се определят учителя на отделението и се вписват в дневника задължително за всеки три месеца. Той се задължава веднага след това да уведоми родителите и настойниците на ученици, „получили незадоволителни бележки по успеха и поведението“ /&& 108, 109, 110/. Правилникът за народните прогимназии от 1914 г. [Правилник за народните прогимназии, 1914] въвежда същата скала. Оценките на поведението на учениците за всеки срок и в края на учебната година се определят от учителския съвет /&&78, 89/. Същите степени на оценки посочва Правилникът за народните средни училища от 1914 г. [Правилник за народните средни ..., 1904]. Те се определят от преподавателите на класа за всеки срок и в края на учебната година /&&88, 89/. И трите нормативни документа не предвиждат оценки за прилежност на учениците и външност на писмените им работи.

През 1922 г. са публикувани нови два документа Според Правилника за народните основни училища от 1922 г. [Правилник за народните основни ..., 1922] степените на оценка на поведението на учениците се увеличават отново на 6: примерно (6), похвално (5), добро (4), средно (3), укорно (2) и лошо (1). Те се определят от учителския съвет. В забележка отново е подчертано, че намаляването и повишаването оценката на поведението “не се смята като дисциплинарно средство” /&&122, 123/. И Правилникът за народните средни училища от 1922 г. [Правилник за народните средни ..., 1922] връща шестстепенната скала на оценките на поведението на учениците. За основа на поведението през всяка учебна година се взема оценката от предходната година. В рамките на учебната година тя може да бъде повишавана или намалявана по решение на учителския съвет, което се основава върху бележките по

извършените простъпки и претърпените наказания през учебния срок. И този правилник указва, че оценката на поведението на ученика е резултат от “държането на ученика през срока и в никой случай не бива да се схваща само по себе си за наказание или изправителна мярка”. В края на всяка учебна година се определят окончателните оценки на поведението /&&94, 95/.

Правилникът за народните средни училища от 1926 г. [Правилник ..., 1926] повтаря текстовете от предходния правилник /&&162, 163/. Последният нормативен документ от разглеждания период - Правилник за гимназиите от 1939 г. [Правилник ..., 1939] - също не внася съществени промени. Параграф 244 в него уточнява, че наказанията за неизвинени отсъствия са мъмрене с намаляване на поведението с една или две единици в зависимост от броя на отсъствията.

Въпреки категоричното постановление на Министерството, че оценката на поведението не е наказателната мярка, на практика тя се използва от учителите като такава. Прегледът на протоколни книги от заседанията на учителски съвети през различни периоди и в различни училища показва, че учителите използват намаляването на поведението на провинили се ученици като наказание в рамките на учебната година. Интерес за изследването представлява характера на простъпките, предизвикващи това наказание. Посочените по-долу примери изясняват, че намаляване на поведението се прилага като наказателна мярка при разнообразни дисциплинарни нарушения, най-често свързани с процеса на обучение – невнимание по време на урок, съзнателно нарушаване на дисциплината в час, отсъствия.

Т.напр. през 1917/18 учебна година ученичката от Девическата гимназия в Шумен Н.К. е наказана с намаление на поведението с една единица и мъмрене “за бягане от час” [ДА – Шумен: ф. 48к, ...: а.е.20]. Намаляване на поведението с две единици се налага на трима ученици от Преславската смесена гимназия през учебната 1937/38 г. за това, че “през време на трудовата седмица са избягали от работата” [ДА – Шумен: ф. 606к, ...: а.е.15]. Невниманието по време на урок понякога също се наказва с намаляване на оценката на поведението. Заради факта, “че в време на урок не внимават”, на две ученички от девическия клас “им се туря бележка 4 от поведението” (Протокол № 8/31.10.1881 г.) [ДА – Шумен, ф.605к: а.е.40]. Следователно оценката на поведението им се намалява с една единица (през периода скалата е петобална). На 11 ученички от трети клас на трикласното девическо училище в Шумен през 1891 г. се намалява поведението на “похвално (5)”, “понеже не донесли тетрадките си по френски” [ДА – Шумен: ф. 48к, ...: а.е.31]. Подсказването също се наказва строго. За това провинение ученичката Д.С. от Девическата гимназия в Шумен е наказана с намаление на поведението с една единица и мъмрене от класния наставник. (Протокол №7/22.02.1916 г.) [ДА – Шумен: ф. 48к, ...: а.е.20].

Други нарушения, наказвани с намаляване на поведението, са свързани с отношението към учителите – проява на неуважение, непокорство и др. Ученичката Р.К. от VIII клас на Девическото педагогическо училище в Шумен през 1924 г. е наказана с намаляване на поведението с една единица “за непристойно държание към един от преподавателите”, а ученичките А.М. и И.Т. “за нахално държание се наказват със строго мъмрене от класния наставник, намалява се поведението им на добро и се предупреждават, че ще бъдат изключени при най малкото провинение” [ДА – Шумен, ф.611к: а.е.19].

Често срещани са нарушенията на учениците извън училище – употреба на алкохол, посещаване на събития с развлекателен характер, кражба и др., които също се санкционират с намаляване на поведението. От протокола на заседанието на учителския съвет на първоначално училище “Петър Димов” в Шумен от 21 октомври 1905 г. става ясно, че учениците от IV отделение Г.И. и С.М. са пили вино у съученика си Г.Д. от II отделение, след което са отишли в училищния двор пияни и говорили “разни неприлични думи по адрес на учителката си”. Наказанието, което им е определено, е “изобличение” от главния учител пред учителския съвет и от преподавателите пред съучениците им, намаление на поведението, съответно с 1 и 2 единици до края на годината, и два пъти работа по един час след обяд под надзора на учителката [ДА – Шумен, ф. 193 к: а.е.2].

Посещението на “седенки вечерно време” води до намаляване на поведението на трима ученици в Преславското трикласно училище през учебната 1892/93 г. (Протокол №3/04.12.1892 г.) [ДА – Шумен, ф.606к: а.е.8]. И в Плевенската девическа гимназия има регистриран случай на подобно нарушение – присъствие на вечеринка. През 1922 г. седем ученички са наказани заради посещаване на вечеринка в местния офицерски клуб. Поведението на четири от тях е намалено с една единица, тъй като са танцували с младежи, останалите получават мъмрене за това, че изобщо са танцували [ДА – Плевен: а.е.37]. Посещаването на културни събития с развлекателен характер без придружител също е забранено за учениците. Но някои от тях, най-вече гимназисти, нарушават забраната. Т.напр. през учебната 1917/18 г. ученичката от Девическата гимназия в Шумен Д.Б. е наказана с намаление на поведението с една единица и мъмрене “за отиване на вечерно кино представление” [ДА – Шумен, ф.48к: а.е.20].

Кражбата е често срещано нарушение сред учениците. Крадат се не само лични вещи, а и стоки от магазините. Ученичките от Плевенската девическа гимназия “Княгиня Мария Луиза” през 1900 г. извършват кражба от магазин на седефена кутийка за бижута, сребърна рамка за портрет, копринен дамски шал, комплект за коса и др. Наложените им наказания са намаляване на поведението с две единици [ДА – Плевен: а.е. 37].

Много често учениците извършват по няколко провинения от различен вид, за което също се санкционират с намаляване на поведението. Напр. с една единица е намалено поведението на ученици от I клас на Първа прогимназия “Мариола и Стефан Белчеви” във Велико Търново: Н.П. – “за постоянно немирство, за носене на непотребни вещи, с които търгува”; И.И. – “за немирство, непослушание и кражба на зарзали и счупен клон”; Р.Р. – “за пеене на неприлични песни, говорене неприлични думи, неприлично държане”; а ученикът Г. Р. от втори клас остава със средно поведение “за буйство, тормозене на другарите си, лъжа, носене на оръжие” [ДА – В.Търново, ф.584к: а.е.14].

Учениците с намалено поведение имат възможност да повишат оценката му, като преустановят нарушенията на реда в училище. Такива са случаите с ученички от Шуменската гимназия. На свое заседание учителският съвет взема следните решения: Б.А. “е с поведение похвално, наложено за преписване на класна работа, поведението и се повишава на примерно”; В.И. “за бягане от клас има намалено поведение от миналата година поведението и се повишава, понеже се е държала добре”; на Г.Х.П. поведението се повишава от похвално на примерно, “понеже се е държала добре и не се е провинила в нищо” [ДА – Шумен: ф. 48к, ...: а.е.22].

Общи сведения за оценките на поведението на учениците се съдържат в доклад на Учебния комитет при Министерството на народното просвещение за състоянието на основното образование през 1924/25 година. В него е отчетено, че от 214 004 ученици и 176 660 ученички в първоначалните училища, останали до края на годината, провинилите се с различни дисциплинарни нарушения са 21 946 момчета и 9 891 момичета, което е 8,1%.

Поведението на учениците в първоначалните училища е:

- примерно – 210 452 момчета, 175 357 момичета;
- похвално – 2 847 момчета, 1 083 момичета;
- добро – 546 момчета, 195 момичета;
- средно – 133 момчета, 21 момичета;
- укорно – 26 момчета, 4 момичета [Доклад ..., 1926: 47].

Посочените данни разкриват, че относителният дял на учениците с намалено поведение е малък – 1,22%.

Поведението на учениците от прогимназиите е:

- примерно – 68 974 момчета, 39 358 момичета;
- похвално – 2 755 момчета, 336 момичета;
- добро – 1 122 момчета, 109 момичета;
- средно – 449 момчета, 23 момичета;
- укорно – 175 момчета, 6 момичета [Доклад ..., 1926: 63].

Процентът на учениците с намалено поведение в прогимназиите е 4,66.

Докладът не съдържа данни за учениците в средните училища. Такива са отразени в статията на А. Манев “Простъпки и провинения на нашите средношколци”. Т. напр. за учебната 1931/32 г. процентът на нарушителите спрямо общия брой средношколци е 32,60, през 1932/33 г. достига 44,37, а през следващите години постепенно намалява, докато достигне 23,91 през учебната 1940/41 г. Броят на учениците в средните училища с провинения и броят на тези от тях с намалено поведение през учебните години от 1931/32 до 1939/40 е, както следва:

1931/32 – общ брой провинени – 13 130; с намалено поведение – 5 936;

1932/33 – общ брой провинени – 16 412; с намалено поведение – 6 782;

1933/34 – общ брой провинени – 14 189; с намалено поведение – 6 661;

1934/35 – общ брой провинени – 10 540; с намалено поведение – 4 619;

1935/36 – общ брой провинени – 10 950; с намалено поведение – 4 619;

1936/37 – общ брой провинени – 13 248; с намалено поведение – 5 379;

1937/38 – общ брой провинени – 16 392; с намалено поведение – 5 801;

1938/39 – общ брой провинени – 16 164; с намалено поведение – 6 739;

1939/40 – общ брой провинени – 17 440; с намалено поведение – 9 586.

[Манев, 1941, Простъпки ...: 652-653].

Заклучение

Прегледът на нормативната уредба, литературните източници и архивните материали във връзка с изследвания проблем насочва към следните изводи:

- Оценяването на поведението е израз на стремежа на училището да наложи тотален контрол над ученика. На проверка и оценка подлежат не само обемът и качеството на ученическите постижения, а и прилежитостта и усърдието, с което изпълняват изискванията на учителя, както и поведението на ученика в училище и извън него.

- Оценяването на ученическото поведение е норма и практика през целия разглеждан период. Броят на оценъчните степени варира от 3 до 6, като най-продължително време скалата е петобална. През периода от 1881 до 1914 г. се оценяват и прилежитостта, и външността на писмените работи на учениците.

- Въпреки категоричното постановление на Просветното министерство, че оценката на ученическото поведение е само индикатор за броя и вида на наложените през учебната година наказания, учителите я превръщат в още един инструмент за наказание. Поведението на учениците се намалява през учебната година за разнообразни провинения, най-често свързани с нарушения относно процеса на обучение и пренебрегване на забраната за посещение на обекти и събития с развлекателен характер.

- Като цяло, броят и относителният дял на учениците с намалено поведение през разглеждания период не е висок. Най-нисък е процентът на учениците в първоначалните училища, тъй като относително те регистрират най-малко прояви на недисциплинираност, по-висок – на учениците в прогимназиите, а най-висок – на учениците в средните училища. Момчетата с намалено поведение „изпреварват“ момичетата като брой и процент.

Оценяването на поведението на учениците в българското училище продължава и през периода на социализма. Тогава се установяват 4 степени на оценка – примерно, добро, задоволително и незадоволително – със съответни критерии за тяхното определяне. Новата нормативна уредба след 10.11.1989 г. не отменя напълно оценяването на поведението на учениците, тъй като се допуска намаляване на оценката му, но нито се посочват степени, нито критерии за определянето им. Такива са предвидени в някои правилници на училища [Витанова, 2015: 48 – 49, 113, 122].

Положителен факт е, че съвременната нормативна уредба на българското образование, чиято рамка поставя Законът за предучилищното и училищното образование [Закон ..., 2015], не отразява идеята за оценяване на поведението на учениците. Законодателите изискват от

институциите в системата на предучилищното и училищното образование да разработват и прилагат цялостни политики за „1. подкрепа за личностно развитие на детето и ученика; 2. изграждане на позитивен организационен климат; 3. утвърждаване на позитивна дисциплина; 4. развитие на училищната общност“ [Закон ..., чл.174, ал.2]. Т.нар. „обща подкрепа за личностно развитие“ на учениците включва разнообразни дейности, вкл. и „дейности по превенция на насилието и преодоляване на проблемното поведение“ [Закон ..., чл.178, ал.1]. За първи път законодателите се насочват към превенцията на нежелателното поведение, а не към неговото санкциониране. Каква ще е проекцията на това нормативно изискване в педагогическата практика предстои да разберем.

References:

1. DA - Pleven, f.453 k, op.1, a.e. 37.
2. DA - Shumen, f.48 k, op.1, a.e.20, 22, 31.
3. DA - Shumen, f.193 k, op.1, a.e. 2
4. DA - Shumen, f.605 k, op.1, a.e. 40.
5. DA - Shumen: f. 606k, op.1, a.e.8.
6. DA - Shumen, f.611 k, op.1, a.e.19.
7. RDA - V.Tarnovo, f.584k, op.1, a.e.14.
8. Vitanova, N. 2015. Distsiplinata v balgarskoto uchilishte ot 1944 godina do nashi dni. Shumen: UI „Episkop Konstantin Preslavski“
9. Vtreshniy pravilnik na nachalnite uchilishta. 1881. – Sbornik ot zakoni, pravilnitsi i naredbi po Direktsiyata na narodnoto prosveshtenie v Iztochna Rumeliya ot 1879 do kraya na 1883 g. Plovdiv: Oblastna pechatnitsa, 1884.
10. Vtreshen pravilnik na oblastite realni gimnazii.1882. – Sbornik ot zakoni, pravilnitsi i naredbi po Direktsiyata na narodnoto prosveshtenie v Iztochna Rumeliya ot 1879 do kraya na 1883 g. Plovdiv: Oblastna pechatnitsa, 1884.
11. Daskalov, B. 1936. Trevnenskoto uchilishte 1836-1936 g. posluchay stogodishninata mu. - Tryavna v minaloto. br.9.
12. Distsiplinaren pravilnik za uchenitsite v darzhavnite gimnazii i triklasni uchilishta 1883. – Ucheben vestnik, 1883, № V–VI.
13. Doklad ot uchebniya komitet pri Ministerstvoto na narodnoto prosveshtenie za sastoyaniето na osnovnoto obrazovanie v Balgariya prez uchebnata 1924/925 godina. 1926. – Uchilishten pregled, kn.1 i 2.
14. Dorosiev, L. 1925. Materiali za izuchavane na uchebnoto delo v Balgariya. kn.I. Nashite klasni, sredni i spetsialni uchilishta predi Osvobozhdenieto. Sofiya: Ministerstvo na narodnoto prosveshtenie. Ucheben komitet.
15. Zakon za preduchilishtnoto i uchilishtnoto obrazovanie. 2015. - DV, br.79, 13.10.2015 g.
16. Instruktsiya za upravlenieto na darzhavnite uchebni zavedeniya v Kyazhestvo Balgariya. 1881. – Ucheben vestnik, Sredets, 1883.
17. Instruktsiya za upravlenieto i uredbata na osnovnite uchilishta. 1896. – Darzhaven vestnik, br.247.
18. Karolev, R.M. 1926. Materiali za izuchavane na uchebnoto delo v Balgariya. kn.V. Istoriyata na Gabrovskoto uchilishte. Sofiya: Ministerstvo na narodnoto prosveshtenie. Ucheben komitet.
19. Manev, A.I. 1941. Prostapki i provineniya na nashite srednoshkoltsi. – Uchilishten pregled, kn.5-6.
20. Pravilnik za gimnaziite. 1939. Sofiya: Darzhavno knigo izdatelstvo.
21. Pravilnik za gimnaziite i pedagogicheskite uchilishta v Knyazhestvo Balgariya. 1904. – Uchilishten pregled, kn.H.
22. Pravilnik za narodnite osnovni uchilishta. 1922. - V: Programa i pravilnik za narodnite osnovni uchilishta (detski uchilishta, parvonachalni uchilishta i progimnazii). Sofiya.
23. Pravilnik za narodnite progimnazii 1914. – Darzhaven vestnik, 1914, br. 79.

-
24. Pravilnik za narodnite parvonachalni uchilishta. 1914. – Darzhaven vestnik, 1914, br. 81.
  25. Pravilnik za narodnite sredni uchilishta. 1914. – Darzhaven vestnik, 1914, br. 105.
  26. Pravilnik za narodnite sredni uchilishta. 1926. – Darzhaven vestnik, 1926, br. 201.
  27. Pravilnik za upravlenieto i uredbata na srednite uchebni zavedeniya v Knyazhestvo Bulgariya. 1901. – Uchilishten pregled, kn.VIII.
  28. Sbornik s otbrani okrazhni ot Osvobozhdenieto do krayana 1942 g. 1943. sast. N. Balabanov i A. Manev. t.I, Sofiya.

*Prof. PhD Violeta Atanasova
Department of Pedagogy and Management of Education
At Konstantin Preslavsky – University of Shumen
v.atanasova@shu.bg*

SOCIOBRAINS